

Inleiding

Het gemeentelijk kerkhof van Montreux, Zwitserland, ligt aan de voet van een steile, met wijnranken overdekte heuvel in de buitenwijk Clarens. De bloembedden die tussen de graven zijn aangelegd verspreiden er een verheven geur, en het kerkhof biedt een uitzicht over het Meer van Genève zoals dat doorgaans alleen maar op ansichtkaarten te zien is. Hier begraven worden is voor gewone stervelingen niet weggelegd: op de zerken overheersen de namen van aristocratische families uit alle delen van Europa, van Baskenland tot Zweden, want na de dood mag iedereen dan weer gelijk zijn – verschil moet er blijven.

François AufderMauer, chef-tuinman van het kerkhof, gaat ons voor naar graf nummer 3109, waarvoor we gekomen zijn. Het ziet er verzorgd uit. Behalve een eenvoudige granieten steen waarin de tekst ‘Andres B. Riphagen 1909-1973’ is gebeiteld, staat er zelfs een bruine, stenen pot op het graf met bloeiende begonia’s en erica’s. Nummer 3109 ligt bovendien in de schaduw van een statige esdoorn. ‘Een cèdre atlantique,’ verduidelijkt AufderMauer met de routine van de kenner.

Tot eind 1988 was de naam Dries Riphagen bij het grote publiek zo goed als onbekend. In december van dat jaar verzocht mr. Paul Brillman, landelijk officier van justitie belast met de opsporing van oorlogsmisdadigers, Argentinië de opsporing en aanhouding van drie Nederlandse ex-nazi’s: de oud-politieman Abraham Kipp, de voormalige bokskampioen Jan Olij, en Riphagen. Kipp was verantwoordelijk voor de dood van ten minste twintig onderduikers en werd

in 1949 bij verstek ter dood veroordeeld. Jan Olij meldde zich kort na de Duitse inval als vrijwilliger bij de SS, vocht onder meer aan het Oostfront, en werd in 1949 tot twintig jaar gevangenisstraf veroordeeld, eveneens bij verstek. Over Riphagen was echter nauwelijks meer bekend dan dat hij voor de oorlog al een berucht souteneur in de Amsterdamse onderwereld was, en dat hij tijdens de bezetting onder meer voor het *Devisenschutzkommando* had gewerkt, een bureau dat voornamelijk Joods, aan de Duitse deviezenbepalingen onttrokken bezit opspoorde.

De directe aanleiding tot het verzoek van mr. Brillman, bijna vijfenveertig jaar na de bevrijding, was dat zich in Argentinië een verandering leek te voltrekken in het justitieel beleid ten aanzien van misdaden die in de Tweede Wereldoorlog zijn gepleegd. Argentinië was altijd een populair toevluchtsoord voor ex-nazi's geweest, omdat het uit 1893 daterende uitleveringsverdrag met Nederland eenvoudigweg niet voorziet in uitlevering op grond van oorlogsmisdaden. Eind 1987 werd op verzoek van West-Duitsland echter de oud-SS'er Josef Schwammberger aangehouden, die al sinds het begin van de jaren vijftig ongestoord in Córdoba had gewoond. In november 1988 bepaalde de federale rechtbank in La Plata zelfs dat Schwammberger, die verantwoordelijk werd gehouden voor de moord op duizenden Poolse joden, mocht worden uitgeleverd.

Vrijwel tegelijkertijd liet het Argentijnse ministerie van Justitie doorschemeren ondanks het gemankeerde uitleveringsverdrag in beginsel bereid te zijn ook Nederlandse oorlogsmisdadigers uit te leveren, omdat het in 1983 gedemocratiseerde Argentinië wilde afrekenen met de reputatie een veilige uitwijkplaats voor ex-nazi's te zijn.

Dat was voor mr. Brillman het signaal om in actie te komen. Gewaarschuwd door publicaties in zowel Nederlandse

als Argentijnse kranten had Abraham Kipp zijn huis even buiten de Argentijnse hoofdstad Buenos Aires echter al ‘Se vende’, te koop gezet voor Brillman het aanhoudingsverzoek had ingediend. Kipp verdween daarop spoorloos; hij overleed in 1995. Jan Olij werd op 7 december 1988 door de Argentijnse federale politie aangehouden in zijn woning in Isidro Casanova, een voorstadje van Buenos Aires, maar werd uiteindelijk weer vrijgelaten nadat de rechter in Morón had bepaald dat Olijs misdaden naar Argentijns recht waren verjaard. Ook Olij is inmiddels overleden. Eind december 1988 ten slotte, liet Interpol Buenos Aires de Nederlandse justitie weten dat ook van uitlevering van Riphagen geen sprake kon zijn: Riphagen was namelijk, zonder dat Nederland daar ooit van op de hoogte was gesteld, al in 1973 in Zwitserland overleden.

Van mr. Brillman kregen we vervolgens bij de rijksrecherche in het ressort Amsterdam inzage in het strafdosier dat na de oorlog over Riphagen is aangelegd. Vijf dikke, chaotisch geordende archiefmappen waarvan de inhoud de donkerste kanten van de bezetting belicht. Mede op basis van dat strafdosier schreven we vervolgens dit boek, dat in 1990 voor het eerst werd gepubliceerd. Deze uitgave is een geactualiseerde herdruk; in een nawoord gaan we uitvoerig in op enkele reacties die de eerste publicatie van dit boek heeft losgemaakt, en doet de zoon van Riphagen, bijna zeventig jaar na de oorlog, een aantal onthullingen.

Uit het strafdosier-Riphagen van de rijksrecherche rijst het beeld op van een louter door antisemitisme en winstbejag gedreven souteneur die zijn kans greep toen de Duitsers begonnen met de deportatie van de Joden naar de vernietigingskampen. Als *Angestellte* van meerdere Duitse instanties roofde Riphagen in de oorlog een fortuin aan Joods bezit bij elkaar, en leverde talloze mensen over aan de

Sicherheitsdienst. Volgens schattingen heeft hij zeker tweehonderd mensen de dood in gejaagd, en die schattingen stemmen redelijk overeen met de inhoud van het strafdosier.

‘Riphagen behoorde in elk geval tot de allerzwaarste gevallen van collaboratie,’ zegt mr. Brillman, die het dossier Riphagen in 1982 voor het eerst onder ogen kreeg, nadat hij mr. L. de Beaufort als landelijk officier was opgevolgd. ‘Hij opereerde vooral in het circuit van verraders, maar de activiteiten van de meeste verraders vormen maar een schamele afspiegeling van wat Riphagen deed. Deze man ging oneindig veel verder.’

Desondanks bleken wij, twee verslaggevers van na de oorlog, niet de enigen te zijn die nog nooit van Riphagen hadden gehoord: ook onder de generatie die de oorlog heeft meegemaakt is hij altijd vrijwel onbekend gebleven, zeker in vergelijking met andere collaborateurs van dat kaliber, zoals Anton van der Waals. De belangrijkste oorzaak van die onbekendheid is dat tegen Riphagen nooit strafvervolging is ingesteld. De misdaden van andere collaborateurs kwamen gedetailleerd in de openbaarheid toen zij na de oorlog werden berecht. Riphagen heeft echter nooit terechtstaan en is derhalve ook nooit veroordeeld, zelfs niet bij verstek. De kennis over de oorlogsmisdaden van een van de grootste collaborateurs is dientengevolge in feite altijd beperkt gebleven tot de kluizen van de rijksrecherche. Sinds de bevrijding is dan ook nauwelijks iets over hem, of over de verstrengeling van de toenmalige top van de Amsterdamse onderwereld met de Duitsers in het algemeen gepubliceerd. Het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (Niod, voorheen het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie) in Amsterdam beschikt bijvoorbeeld maar over een paar krantenknipsels waarin hij bovendien slechts

heel terloops wordt genoemd, en in de bestaande literatuur (inclusief *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, het dertien delen tellende standaardwerk van dr. L. de Jong) ontbreekt Riphagen zelfs geheel.

Behalve dat van een nietsontziende Jodenhater, is het verhaal van Dries Riphagen ook dat van een fascinerende onderwereldfiguur, zo bleek ons uit gesprekken met mensen die hem van nabij hebben meegemaakt, en uit onderzoek in andere archieven, waaronder die van de ministeries van Algemene Zaken en Buitenlandse Zaken. In de jaren dertig stond Riphagen binnen de Amsterdamse penoze al bekend als 'Al Capone'. Na de oorlog zat hij ruim acht maanden in 'arrest' bij het Bureau Nationale Veiligheid maar verdween in februari 1946 op mysterieuze wijze van het toneel. Hij vluchtte naar Spanje en nam vervolgens, vlak voor hij aan Nederland zou worden uitgeleverd, de wijk naar Argentinië, waar hij een rol speelde binnen het toenmalige peronistische regiem en een persoonlijke vriend van Juan Perón werd. Hij stierf uiteindelijk in 1973 in een peperdure kliniek bij Montreux, maar zelfs postuum was Riphagen de Nederlandse justitie nog te slim af. Eind jaren zeventig, begin jaren tachtig bijvoorbeeld, zeven jaar na zijn dood, stelde Justitie nog een uitvoerig onderzoek in naar tips als zou Riphagen zich in de Verenigde Staten bevinden. Midden 1981, na bijna anderhalf jaar zoeken, liet het *Office of Special Investigations*, een speciale afdeling van het Amerikaanse ministerie van Justitie voor de opsporing van 'nazi-war criminals', weten dat er nergens ook maar een aanwijzing was te vinden dat Riphagen ooit in de Verenigde Staten was geweest, 'not even as a tourist'.

Bij het schrijven van dit boek hebben we ons herhaaldelijk afgevraagd wat een advocaat nog voor Riphagen had kunnen betekenen als hij na de oorlog niet was ontsnapt,

maar onder de Bijzondere Rechtspleging voor de rechter was gebracht. Bitter weinig, luidde de conclusie onveranderlijk.

Er zijn een paar zwakke aanwijzingen dat politieke overtuiging een zekere rol heeft gespeeld bij de misdaden die Riphagen in de oorlog heeft begaan, ook al wist hij letterlijk niet hoe hij die woorden moest schrijven, zoals later in dit boek zal blijken uit brieven die 'Al Capone' na de bezetting vanuit Argentinië naar allerlei overheidsfunctionarissen heeft geschreven.

In 1944 stond een ambtenaar van de Amsterdamse Douanerecherchedienst eens 's morgens vroeg een bulletin van het illegale blad *De Waarheid* te lezen, dat op een elektriciteitspaal in het Oosterpark was geplakt. "Toen ik het gelezen had en weder op mijn fiets stapte, kwam Riphagen naast mij fietsen en zei tegen mij: "Was het niet je plicht geweest dat vergift van de paal te verwijderen?" Ik antwoordde daarop dat ik zelf wel wist wat ik doen en laten moest,' verklaarde de ambtenaar na de oorlog tegenover de Politieke Recherche Afdeling (PRA) van de politie van Amsterdam. 'Hierop zeide hij tegen mij: "Smerige verrader, ik heb je in de gaten. Duik jij ook maar onder, want ik zal je weten te vinden." Hierop heb ik hem geen antwoord gegeven. Even verder trok hij zijn revolver uit zijn zak en zei tegen mij: "Wat let me, of ik schiet je als een hond neer, leelijke verrader," waarop ik tegen hem zei dat hij wel wijzer zou zijn.' Riphagen was ook lid van de Nationaal Socialistische Nederlandse Arbeiderspartij (NSNAP) onder leiding van dr. Ernst Ridder van Rappard, een partij die zelfs de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) van ir. Anton Mussert beschouwde als een bolwerk van verraad aan Hitler. In tegenstelling tot de NSB, die altijd een zelfstandig, Nederlands nationaal-socialisme heeft gepropageerd, beschouwde de

NSNAP Nederland slechts als een ‘gouw’ van het ‘Grootgermaanse Rijk’, zoals Beieren of Westfalen. De NSNAP was, zeker voor de oorlog, ook veel extremer dan de NSB ten aanzien van het Jodenvraagstuk: Joden konden niet alleen geen ‘Nederduitse staatsburgers’ zijn, maar belemmerden bovendien ‘de vrije ontplooiing van het Nederlands-Germaans volkskarakter’ (citaten uit *De Nationaal-Socialist*, het strijdblad van de partij).

Voor zover er bij Riphagen al sprake is geweest van zoiets als een politieke overtuiging, dan heeft hij die tijdens de bezetting echter maar op één manier uitgedragen: door zich bij het *judenrein* maken van Nederland zo veel mogelijk te verrijken.

Amsterdam, juli 2016

Een klantje van Pro Juventute

Op Bernardus Andreas ('Dries') Riphagen was eigenlijk niet meer gerekend.

Evert Riphagen, zijn vader, was in 1894 al voor de tweede keer getrouwd en had in 1901 in totaal al zeven kinderen, die vrij kort achter elkaar waren geboren. Acht jaar later, volgens de geboorteakte op 7 september 1909 'des namiddags ten zeven ure', beviel zijn tweede vrouw Alida Heijnings in het Wilhelmina Gasthuis nog eens van 'een kind van het mannelijk geslacht': een ongelukje.

Dries Riphagen groeide op in de Pijp. Het gezin, waarvan niemand meer in leven is, woonde aan de Quellijnstraat 137 twee hoog achter. Riphagen was nog geen zeven jaar toen zijn moeder in 1916 overleed. Evert Riphagen, toen achtenvijftig, had echter nauwelijks tijd voor de opvoeding van de schare kinderen waarmee hij achterbleef. Hij had aanvankelijk bij achtereenvolgens de marine en de Amsterdamse politie gezeten, maar was kort voor de geboorte van zijn jongste zoon Dries een eigen glazenwassersbedrijfje begonnen.

'De kinderen waren na de dood van hun moeder dus zo'n beetje op zichzelf aangewezen,' zegt een zoon van Evert Riphagen junior, Dries' dertien jaar oudere broer. 'Mijn vader heeft me ook wel eens verteld dat opa Riphagen oom Dries totaal niet aankon, hoe jong hij toen ook was. Die man had het gewoon veel te druk om zich nog eens intensief met de opvoeding van zo'n nakomertje te gaan bemoeien. Bovendien was de oude heer Riphagen wel een heel strenge man, maar hij hield ook wel van een stevige borrel.'

Evert Riphagen junior was zo ongeveer de enige die nog

weleens omkeek naar zijn jongste broertje. ‘Maar zo rond z’n twaalfde begon die jongen toch aan allerlei kanten te ontsporen, heeft m’n vader me wel eens verteld. Het is eigenlijk het klassieke verhaal van een jongen waarop de ouders geen grip meer hebben, die verkeerde vriendjes krijgt, en langzaam maar zeker zo’n Pro Juventute-klantje wordt. Omdat die jongen zo dreigde te derailleren, en opa Riphagen dat allemaal maar op z’n beloop liet, heeft mijn vader op een gegeven moment maar het besluit genomen hem een tijdje op de *Pollux* te zetten. Misschien dat-ie daar wat van zou bijdraaien.’

Een klein jaar lang, van 4 augustus 1923 tot 26 mei 1924, werd Dries Riphagen op de *Pollux*, het opleidingsschip van de koopvaardij dat lag afgemeerd in de Amsterdamse haven, tot lichtmatroos gekneed.

Van bijdraaien was echter geen sprake, integendeel: een half jaar later al, op 3 december 1924, werd de vijftienjarige Dries Riphagen op last van Justitie in het Observatiehuis voor Jongens aan de Vosmaerstraat 1 geplaatst. In dat tehuis, dat in Amsterdam altijd bekend heeft gestaan als ‘De Vosmaerstraat’, werd getracht jeugdige delinquenten met enige tucht weer op het rechte pad te brengen. Op grond van welk vergrijp Riphagen in ‘De Vosmaerstraat’ werd geplaatst is niet meer te achterhalen: het tehuis is in de jaren zestig gesloten, en in de administratie, die vervolgens aan de Gemeentelijke Archiefdienst werd overgedragen, komt wel de naam van Dries Riphagen voor, maar ontbreekt het bijbehorende dossier.

Na zijn ontslag uit ‘De Vosmaerstraat’, op 8 april 1925, verliet Riphagen onmiddellijk het ouderlijk huis. Hij woonde een klein half jaar op verscheidene adressen op kamers, onder meer op de Oudezijds Voorburgwal en op de Geldersekaade in de rosse buurt. Eind 1925 koos hij, met een

voltooide opleiding op de *Pollux* op zak, alsnog voor de grote vaart, en belandde uiteindelijk in de Verenigde Staten. Heel even leek het erop dat Riphagen Nederland definitief de rug zou toekeren. Hij werkte een kleine twee jaar bij een raffinaderij van Standard Oil (nu Exxon) in Baton Rouge, Louisiana. Begin 1928 keerde hij echter terug naar Amsterdam, achttien jaar oud, en kwam al snel opnieuw in aanraking met Justitie.

De eerste keer dat Dries Riphagen werd veroordeeld was op 3 september 1928, nadat hij een paar maanden tevoren op de Zeedijk gemeentewerkman Bart van Driel een klap in het gezicht had gegeven. Volgens het handgeschreven proces-verbaal van de rechtszaak verklaarde Van Driel tijdens de zitting onder meer: 'Dat hij op 5 Juli 1928 te Amsterdam op de Zeedijk bezig was met een gieter de trottoirband te begieten; dat toen aldaar in de nabijheid verdachte met iemand anders op straat lag te vechten; dat verdachte op een gegeven oogenblik over de straat rolde en daardoor onder de stralen van den gieter kwam, waardoor de kleeren van verdachte eenigszins met water bespat werden; dat hij eenige oogenblikken later plotseling een slag voelde op zijn rechterwang en neus, waardoor hij den gieter liet vallen; dat hij omkijkend den verdachte zag, die den gieter opnam en hem er mede dreigde te slaan; dat hij verdachte daarop den gieter heeft afgenomen; dat de voornoemde slag hem pijn veroorzaakte, die hij nog veertien dagen daarna heeft gevoeld.'

Verdachte, destijds woonachtig aan de Bilderdijkkade 86 vier hoog achter, legde blijkens het proces-verbaal een volledige bekentenis af. Als verzachtende omstandigheden voerde hij aan: 'Dat hij in drift heeft gehandeld; dat hij aan een broer van Van Driel heeft gezegd, dat hij den getuige zijn verontschuldigen wilde aanbieden, doch van dien broer hoorde, dat de getuige daar niets om gaf; dat hij geen